

DANUTA CZELAKOWSKA

Wykorzystanie techniki swobodnych tekstów w kształtowaniu języka uczniów klas początkowych

Jednym z najważniejszych zadań nauczania języka polskiego jest kształtowanie sprawności w zakresie mówienia, pisania i czytania. Kształtowanie języka powinno być procesem celowym i świadomym, podejmowanym przez nauczyciela od początku klasy pierwszej.

Dziecko uczące się mowy nie ma wielu możliwości do zapamiętywania i powtarzania różnorodnych zdań i formuł. Posługując się nimi w konkretnych sytuacjach musi je wymyślać, tworzyć, konstruować. Początkowo są to próby przypadkowe, ale bardzo szybko efekty stają się widoczne, dzięki prawu wzmocnień. W ten sposób poprzez zorganizowaną spontaniczność, sukcesywne strukturalizowanie elementów języka dziecko uczy się mowy pozwalającej na posługiwanie się nią w różnych sytuacjach. Przejście od spontaniczności do strukturalizowania materiału w sytuacjach praktycznych jest realizowane przez eksperymentalne błądzenie i stanowi działalność osobistą, w pełni twórczą¹.

Zdaniem A. Brzezińskiej i M. Stasiakiewicz rozwijanie języka dziecka powinno przebiegać w dwu kierunkach:

a) Rozwijanie sprawności komunikowania się z otoczeniem oraz traktowanie języka jako narzędzia poznawania świata (funkcja symboliczna języka).

b) Kształtowanie autotelicznego stosunku do języka (nacisk na funkcję poetycką języka)².

W obu przypadkach należy stwarzać dziecku sytuacje stymulujące twórcze stosowanie języka. W pierwszym – rola nauczyciela powinna polegać na zachęcaniu i inspirowaniu dziecka do ciągłego poszukiwania różnych form komunikowania się, a nie utrwalaniu pewnych „wzorów” użycia języka, np. umiejętności uzyskiwania i przekazywania informacji, formułowania wątpliwości, dyskusowania. Drugi kierunek kształtowania języka byłby równoznaczny z podtrzymywaniem spontanicznie ujawniającej się formy ekspresji, wyrażania swych sądów, uczuć a także zabawy. Wiąże się to z wprowadzeniem dziecka w świat wartości literackich, tj. nie tylko z zaznajamianiem ze szczególnie wartościową literaturą, lecz także z inspirowaniem do twórczości własnej, opartej na umiejętności pięknego i precyzyjnego wyrażania się³.

Badania M. Kielar nad językiem uczniów⁴ wykazują, że dzieci w początkowym okresie nauczania rezygnują zwykle ze swobodnych wypowiedzi i zaczynają stosować się ściśle do reguł języka pisanego: „Uczeń przejmuje podawane przez nauczyciela i podręczniki wzory i stosuje je w niezmienionej formie w wypowiedziach, bowiem czuje się jeszcze niepewnie, nie posiada wystarczającej kompetencji w zakresie czytania i pisania. Lęk przed popełnieniem błędu powstrzymuje go przed eksperymentowaniem słownym”.

„Stwierdzono – piszą R. Gloton i C. Claro – że dziecko opanowuje język pisany podobnie jak obcy. Potrzebny jest wielki wysiłek dla opanowania tego nowego narzędzia, ale wysiłek ten się opłaca, ponieważ wzbogaci on środki ekspresji o nieskończone możliwości i dostarczy aktywności twórczej dla nowych doświadczeń”⁵.

1. Istota swobodnego tekstu

Początki zainteresowań ekspresją językową dzieci i młodzieży występują w „szkołach aktywnych”, akcentujących zdolność do ekspresji i wyrażania swoich uczuć i pragnień w zakresie słowa, gestu i plastyki.

Ogromną rolę w rozwijaniu swobodnej ekspresji słownej przypisuje się tzw. technikom C. Freineta, wśród których na czoło wysuwa się właśnie technika swobodnego tekstu. Odnosi się ona z wielkim szacunkiem do myśli i doświadczeń dziecka, jego uczuć, potrzeb i dążeń całej jego osobowości. C. Freinet wychodzi z założenia, że w naturalnym zachowaniu werbalnym dziecka tkwi bogactwo jego uczuć, myśli, spostrzeżeń i doświadczeń, które trzeba włączyć w zorganizowany proces kształcenia. Należy pogłębiać wiedzę dziecka o świecie i równocześnie kształcić umiejętność posługiwania się tym środkiem ekspresji w sposób precyzyjny i piękny. Trzeba jednak tak organizować nauczanie, by umożliwić swobodne wyrażanie myśli, a uczniowie mieli o czym mówić i pisać oraz chcieli się dzielić z innymi swoimi spostrzeżeniami.

Takie warunki pracy nad wyrażaniem swych myśli i przeżyć oraz bogaceniem języka i wiedzy o nim stwarza technika swobodnego tekstu wraz z technikami towarzyszącymi, tj. „gazetką szkolną” i „korespondencją międzyszkolną”. W organizacji zajęć tego typu wyróżnić można następujące etapy:

- a) Pisanie swobodnych tekstów.
- b) Wybór najciekawszych wypowiedzi.
- c) Zbiorowe omawianie i poprawianie wybranego tekstu.

Zajęcia na temat „swobodnego tekstu” zajmują na ogół dwie 45-minutowe lekcje i powinny być stosowane co najmniej raz na dwa tygodnie. Uczniowie pracujący tą metodą mogą mówić i pisać swobodnie wszystko, co chcą przekazać swoim kolegom z klasy lub korespondentom. Treść tekstów jest uwarunkowana przeżyciami dziecka związanymi z jego życiem w środowisku. Cała klasa po uzasadnieniu wyboru decyduje o tym, czy napisane opowiadanie lub wiersz nadają się do umieszczenia w ga-

zettek klasowej lub kronice. Ta motywacja powoduje, że dzieci starają się pisać ciekawie i pięknie, a krytykę przyjmują jako pomocną i naturalną.

Kolejne zajęcia i ćwiczenia obejmują tzw. pedagogiczne wykorzystanie tekstu, np. przygotowanie gazetki szkolnej i korespondencji międzyszkolnej oraz ćwiczenia językowe oparte na wybranym tekście (gramatycznie – ortograficznie, słownikowo – frazeologiczne itp.).

2. Problematyka badań własnych

Poczynione przez autorkę obserwacje procesu nauczania pozwoliły dostrzec słabą stymulację oraz zbyt małe wykorzystanie zdolności i możliwości twórczych dzieci. Podczas kilkunastoletniego hospitowania lekcji miałam okazję zaobserwować, iż zadania stawiane uczniom w zakresie pracy nad językiem pisanim i mówionym zbyt często wymagają czynności reprodukcyjnych lub wykonywanych według wzoru. Natomiast kontakt z dziećmi oraz obserwacja ich samorzutnych zachowań pozwoliły wysunąć przypuszczenie, że możliwości dzieci w zakresie samodzielnej i twórczej pracy są znacznie większe. Potwierdziły to także rozmowy z nauczycielami stosującymi techniki swobodnych tekstów w praktyce. Powyższe obserwacje przyczyniły się do postawienia następujących pytań – problemów:

– Jakim warunkom musi odpowiadać działalność nauczyciela, aby możliwe było rozwijanie twórczej ekspresji werbalnej dziecka?

– Czy i w jakim stopniu odpowiednio organizowane lekcje swobodnych tekstów umożliwiają skuteczniejsze kształcenie języka uczniów bez zaniedbania ich ogólnego rozwoju?

Badania nad weryfikacją przyjętych założeń były prowadzone w szkołach podstawowych Krakowa i objęły 110 uczniów klas drugich i trzecich.

W badaniach tych założyliśmy, iż stworzenie dzieciom warunków stymulujących rozwój ekspresji werbalnej na lekcjach języka polskiego, tj. wprowadzenie lekcji swobodnego tekstu oraz atmosfery zapewniającej poczucie bezpieczeństwa tak, aby każde dziecko mogło się wypowiadać i chciało się wypowiadać, wpłynie na doskonalenie sprawności językowej uczniów.

Wprowadzony „swobodny tekst” nie naruszał w niczym obowiązującego programu nauczania i obejmował dowolną wypowiedź pisemną dziecka. Źródłem swobodnych wypowiedzi były indywidualne przeżycia i doświadczenia uczniów, ich myśli, zainteresowania lub obserwacje. Rzadziej źródłem inspiracji twórczej stawał się utwór literacki, muzyczny czy dzieło sztuki plastycznej.

Najczęściej uczniowie samodzielnie obmyślali i formułowali tematy wypracowań. Bardzo rzadko były one podawane w formie ogólnej przez nauczyciela. Uczniowie wówczas sami konstruowali wypowiedź dobierając właściwą formę (np. opowiadania, sprawozdania, listu itd.) oraz sposób jej wyrażania poprzez odpowiednie słownictwo i związki wyrazowe. Ważnym czynnikiem motywującym była

chęć zainteresowania innych własną wypowiedzią. Wypracowania uczniów są bowiem wybierane spośród wielu innych poprzez głosowanie z uzasadnieniem, następnie poprawiane i udoskonalane przez cały zespół klasowy. W toku pracy nad wybranym tekstem dzieci muszą się posługiwać zdobytą dotychczas wiedzą o języku z zakresu wszystkich dziedzin gramatyki.

3. Przykłady rozwiązań metodycznych

Program nauczania dla klas I–III⁶ w zakresie twórczej ekspresji słownej zaleca w klasie trzeciej: „Tworzenie i pisanie swobodnych tekstów”.

W dziale zagadnień związanych z realizacją programu czytamy: „Niektóre formy ekspresji dziecięcej stopniowo zanikają, ustępując miejsca ekspresji słownej, która z czasem jest coraz bogatsza i doskonalsza”.

„Swobodniejsze posługiwanie się opowiadaniem umożliwi dzieciom snucie tzw. opowiadań twórczych (komponowanie początku lub zakończenia książki), a nawet układanie pomyslowych dialogów przedłużających życie ulubionych bohaterów.

Ogólną strukturę typowej jednostki metodycznej przedstawia poniższy wykaz:

– Uświadomienie uczniom celów i zadań pracy. Wytworzenie pogodnej atmosfery, nastroju (często poprzez wysłuchanie właściwego utworu muzycznego lub poetyckiego).

- Komponowanie swobodnych tekstów.
- Wybór najciekawszych prac (uzasadnienie wyboru).
- Wspólna poprawa i udoskonalanie wybranego tekstu.
- Indywidualne ćwiczenia w pisaniu.

Przykładem tego typu zajęć może być przeprowadzona w klasie trzeciej następująca lekcja swobodnego tekstu:

a) Wprowadzenie do tematu lekcji.

– Zapowiedź tematu przez nauczyciela, wywołanie właściwego nastroju i pobudzenie motywacji do pracy. Wysłuchanie taśmy z nagraniem spokojnej, romantycznej muzyki.

– Podanie kilku wskazówek praktycznych na tablicy (wyświetlenie ich przy pomocy grafoskopu):

- najpierw pomyśl, potem pisz,
- pisz o tym, co Cię najbardziej interesuje,
- pisz tak, aby zaciekawić innych,
- w czasie pracy korzystaj ze słowniczka ortograficznego.

b) Samodzielna praca uczniów – komponowanie wypracowań. Nauczyciel indywidualnie udziela pomocy uczniom słabszym i potrzebującym, którzy o nią proszą przez podniesienie ręki.

c) Praca w zespołach i wybór najciekawszych prac. Uczniowie są obowiązani uzasadnić swój wybór.

d) Głośne odczytywanie tekstów przez autorów. Nauczyciel notuje na tablicy tytuł wypracowania oraz jego autora.

e) Wybór najciekawszego tekstu. Uczniowie wypowiadają się na temat wybranego utworu i głosują tylko raz przez podniesienie ręki. Autor odczytuje tekst. A oto jego treść:

„Mały wietrzyk”

Był sobie wietrzyk ot taki mały
co bardzo lubił hasać
Po polach lasach i górach
Ale najbardziej lubił fruwać po chmurach.

Mama oraz tata wciąż upominali
Nie biegaj, nie hasaj, pozostań tu z nami.
Ale mały wietrzyk nikogo nie słuchał
Skrzydełka połamał i pozostał w górach.

Ania B.

f) Zapisanie tekstu na tablicy.

g) Wspólna korekta wybranego utworu. Uczniowie odczytują tekst po cichu. Poprawa błędów ortograficznych. Poprawne umieszczenie przecinków po wyrazach powtarzających się, np.: *nie biegaj, nie hasaj* itp. Powtórzenie wiadomości o interpunkcji przy wyliczaniu. Jeśli wymieniamy kilka przedmiotów, rzeczy czy zjawisk, np. *pola, lasy, góry*, oddzielamy je przecinkami.

h) Kilku uczniów czyta głośno wiersz. Potem następuje wyszukiwanie trafnych określeń oraz innych pięknych wyrażań typu „lubiał fruwać”, „połamał skrzydełka”, „mały wietrzyk”.

i) Rozpoznawanie rzeczowników i czasowników w tekście. Powtórzenie wiadomości o tych częściach mowy. Zwrócenie uwagi na zgodność rzeczownika z czasownikiem w liczbie, np. *mama upominała, tato upominał, ale rodzice upominali*. Zwracamy uwagę na różnorodność form rzeczowników w liczbie pojedynczej i mnogiej, np. *pole, pola, w polach, na polach* itp. Szukamy wyrazów pokrewnych.

j) Przepisanie poprawionego tekstu przez dzieci w zeszytach. Autor tekstu przepisuje go pięknie oraz wykonuje do niego ilustrację, aby można go było umieścić w gazetce klasowej.

Prace dzieci z czasem stawały się coraz bogatsze w treść i ciekawsze. Wiele z nich cechowała oryginalność skojarzeń. Często występowały wśród nich opowiadania o tematyce baśniowej przygodowej i podróźniczej oraz z życia codziennego. Znalazło się wśród nich sporo tekstów o tematyce fantastycznej, odzwierciedlających przeżycia dzieci na podstawie tego typu lektury czy filmów.

A oto przykład wybranego tekstu o tematyce fantastycznej po odbytej lekcji podobnego typu jak przedstawiona powyżej:

„Na planecie Bananów”

Pewnego wieczoru gdy wyszedłem na podwórkę zobaczyłem UFO. Po wylądowaniu obiektu wyszły z niego cztery UFO-ludki. Założyły na mnie kosmiczny skafander i wsadziły do pojazdu. Za pięć minut wylądowaliśmy na kosmicznej planecie. Rosły tutaj tylko banany, ponieważ była to planeta Bananów.

Zza bananów zaczęły wychodzić różne roboty i atakować nas. Broniliśmy się dzielnie i odparliśmy atak. Po krótkiej walce zaczęły się dziać dziwne rzeczy. Z planety zniknęły banany, a w ich miejsce powyrastały arbuzy i kokosy. Pojawiła się także dziwna baza. Z bazy tej wyszedł wielki UFO-ludek i podziękował za pomoc w odzyskaniu władzy, ponieważ dziwne roboty więziły ich.

Potem UFO-ludki odwiozły mnie na ziemię.

Wojtek B.

Opowiadanie to zostało napisane ładnym poprawnym językiem, dlatego korekta była niewielka. Uzupełniliśmy przecinki w zdaniach: pierwszym i piątym, wyjaśniając, że w zdaniu złożonym, zbudowanym z dwu lub trzech zdań składowych, oddzielamy je przecinkami. „Pewnego wieczoru, gdy wyszedłem na podwórkę, zobaczyłem UFO”. Zdanie czwarte: „Za pięć minut wylądowaliśmy na kosmicznej planecie” przybrało postać: „Po pięciu minutach wylądowaliśmy na kosmicznej planecie”. Inne wypowiedzenie: „Zza bananowych drzew zaczęły wychodzić różne roboty i atakować nas”, zmienione zostało na zdanie: „Zza bananowych drzew zaczęły wychodzić różne roboty, które atakowały nas”.

Uczniowie zwrócili uwagę na wiele ładnie i poprawnie skonstruowanych zdań złożonych trafnie ukazujących i dynamizujących akcję opowiadania. Wskazali także piękne określenia związków czasowych i przestrzennych, np. „wylądować na kosmicznej planecie”, „dzielnie odeprzeć atak”.

Dalsze ćwiczenia z zakresu nauki o języku polegały na praktycznym rozpoznawaniu i tworzeniu czasu przeszłego, np. ja wyszedłem, ty wyszedłeś, on wyszedł, ona wyszła, ono wyszło itd. Dzieci bardzo często używają skróconej, niepoprawnej formy „wyszłem”.

Na podstawie praktycznych ćwiczeń uczniowie ustalili, że czynności w opowiadaniu już się odbyły, tzn. zostały przedstawione w czasie przeszłym. Niektóre dzieci umiały także utworzyć czas teraźniejszy, np. idę, piszę oraz przyszły: będę pisał itd.

Analiza wielu swobodnych tekstów pozwala stwierdzić, iż dzieci najchętniej wypowiadają się na tematy wynikające z ich doświadczeń i zajęć poza szkołą, które na ogół nazywane bywają przygodami. Tematyka innych tekstów obejmuje zagadnienia przyrodnicze i krajoznawcze, fantastykę, uroczystości i wycieczki oraz ulubione zabawy. A oto przykładowe tytuły swobodnych tekstów: „Leśna przygoda”, „Na koloniach”, „Wakacyjna przygoda”, „Jesień”, „Moje urodziny”, „Urodzinowy prezent”, „Moje Mikołajki”, „Andrzejkowe wróżby”, „W lesie”, „Przygoda z Kasią”, „Przygoda w górach”, „Maciuś”, „Koziołek”, „Przygoda u koleżanki”, „Dwie kaczki”, „W kosmosie”, „Moje marzenia”, „Wieczorna przygoda”, „Zima”, „Baśniowe spotkanie”, „Przygoda w górach”, „Stokrotka”, „Siedmiomilowe buty”.

Po przeanalizowaniu wybranych swobodnych tekstów, można stwierdzić, że większość z nich, tj. 60%, stanowią opowiadania. Jest to forma, która najbardziej odpowiada dziecku na tym etapie rozwoju psychicznego. Przy użyciu tej formy powstaje wiele ciekawych utworów dziecięcych o różnorodnej tematyce, obejmującej nurtujące problemy z życia codziennego: przygody i doświadczenia, zabawy, utwory fantastyczno-naukowe, refleksyjne, a także wypowiedzi poetyckie.

Spośród innych form wypowiedzi około 20% stanowią formy mieszane, tj. opowiadania lub sprawozdania z wplecionymi fragmentami opisu lub elementami charakterystyki. Sprawozdania i streszczenia bardzo rzadko występują w „czystej” formie. Także opis występuje dość rzadko (w 10% prac), prawdopodobnie ze względu na swą trudną formę i statyczność akcji. Wiersze dzieci stanowiły około 5% tekstów i były to przeważnie „rymowanki” dziecięce, choć zdarzały się czasem także utwory poetyckie bardziej wartościowe. Pozostałe teksty można zaliczyć do swobodnych wypowiedzi.

Ogólnie można stwierdzić, że dzieci na ogół wybierają tematykę wynikającą z ich aktualnych przeżyć oraz zainteresowań. Natomiast te zainteresowania i doświadczenia wiążą się z bieżącym życiem, np. okresem ferii zimowych czy wiosennych, uroczystościami: św. Mikołajem, choinką noworoczną, Andrzejkami, itp. Często tematyka wypracowań obejmuje także zmiany zachodzące w przyrodzie oraz pory roku, np. jesień w parku, ogrodzie, zima w mieście, czy zabawy na śniegu.

W obserwowanych zespołach dzieci można było wyróżnić niewielką grupę uczniów, podejmujących często tematykę fantastyczno-naukową czy też przyrodniczą. Tylko niektóre dzieci próbowały swych sił w poezji. Zdarzyło się tak, że przykład, wybranego przez dzieci, ciekawego opowiadania, np. o tematyce fantastyczno-naukowej, działał stymulująco na zainteresowania innych uczniów, którzy czytali potem więcej książek z tej dziedziny, a nawet próbowali pisać swobodne teksty na ten temat.

Przypisy

¹ R. Gloton, C. Clero, *Twórcza aktywność dziecka*, Warszawa 1976, s. 74.

² A. Brzezińska, M. Stasiakiewicz, *Wartości językowej twórczości dziecka*, „Życie Szkoły” 1980, nr 12.

³ Ibidem.

⁴ M. Kielar, *Twórcze opanowanie i używanie języka przez dziecko* [w:] pod red. S. Popka, *Aktywność twórcza dzieci i młodzieży*, Warszawa 1988, s. 64.

⁵ Ibidem, s. 71.

⁶ *Program nauczania początkowego. Klasy I–III*, Warszawa 1983, s. 24.